

TELEKI PÁL REVÍZIÓS ÉS NEMZETISÉGI POLITIKÁJA
(ÖSSZEGEZÉS)

A fentiekben részletesen tárgyalt 1938–41 közti időszak hivatalos revíziós és nemzetiségpolitikai irányzatát Teleki Pál neve fémjelezte. Konceptiójának gyökerei a trianoni békekonferenciára való felkészülés munkálataihoz nyúlnak vissza, amikor ő dolgozta ki az ország területi integritása védelmében azt az érvelést, amely „a magyarság és a Kárpát-medencét lakó egyéb nemzetiségek együttélésének szükségét, hasznát, feltételeit, és ennek az együttélésnek európai jelentőségét” próbálta kidomborítani. S bár ezek a munkálatok a békekonferencián nem hoztak eredményt, jelentőségüket nem veszítették el Trianon után sem: a kibontakozó revíziós propaganda innen merítette legfőbb érveit, s a Teleki irányításával dolgozó Szociográfiai Intézet, Államtudományi Intézet – az elszakadt területek sorsának alakulására vonatkozóan folyamatosan és tervszerű rendszerességgel gyűjtött anyag feldolgozásával – ezt az alapanyagot fejlesztette tovább és tartotta mindig a „korszerűség” szintjén.¹ Jóllehet a nyilvánosság előtt kevésbé mutatkozott meg Teleki ez irányú szívós munkássága, valójában ott állott mindazon vitáknak hátterében, amelyek akörül bontakoztak ki, hogyan kellene bensőleg felkészülni – egy új, „vonzó” nemzetiségpolitika kialakításával – a Trianonnal elveszített nem magyar lakosságú területek visszaszerzésére, s jövőbeni kezelésére.² Az e témakörben keletkezett nemzetiségpolitikai tanulmányok legfőbb fóruma Bethlen folyóirata, a Szekfü Gyula szerkesztette Magyar Szemle lett.³

A „szentistváni állameszme” képezte az új nemzetiségpolitikai koncepció alapját; az a felfogás, mely szerint Magyarország nem szűkülhet le a magyar nép által lakott területekre, hanem magába kell foglalnia a Kárpát-medence valamennyi népét, melyek vezetésére a magyarság hivatott. Mint az első magyar király birodalompolitikai testamentumát idézték fiához intézett intelmeiből: „Az egynyelvű és szokású ország gyöngye és törékeny.” Mivel azonban a „Szent István koronájától” elszakadt, és más államkeretek közé illeszkedett nemzetek azt hirdették, hogy a magyar birodalom ezer éven át elnyomta őket, a koncepció kidolgozása során nagy jelentőséget tulajdonítottak a korábbi nemzetiségpolitikához való viszony tisztázásának. A XIX. sz. elejétől, de főleg a kiegyezéstől az 1918-as „összeom-

¹ RÓNAI ANDRÁS: *Teleki Pál nemzetiségi politikája*. Láthatár, 1941. évf. 5. sz.

² OTTLIK LÁSZLÓ: *Új Hungária felé*. Magyar Szemle, 1928. szept. GRATZ GUSZTÁV: *Magyarország és a nemzeti kisebbségek*. Magyar Szemle, 1928. okt. BETHLEN ISTVÁN: *Magyarország kisebbségi politikája*. Bp. 1933.

³ SZEKFÜ: *Állam és nemzet*. 278–279. l.

lásig” terjedő időszak türelmetlen, magyarosító nemzetiségpolitikáját bírálták, de mentegették is, „trianoni ellenfeleink” propagandáját vádolva azzal, hogy „apró hibáinkat és értetlenségünket halálos bűnökké és rosszakarattá dagasztotta, s ezekkel a magyar jellemet és egész történetünket iparkodott a világ előtt megterhelni.” A magyar jellem legfőbb ismérve ugyanis e felfogás szerint a lovagiasság, s „ha van nép, mely szoborba kifaragható ellentéte az elnyomónak, akkor az a magyar!” A nemzetiségeknek a magyarság vezetése alatti békés és boldog együttélése „aranykorát” a magyar középkorban jelölte meg, amikor „a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége” az országban élő nem magyar népek számára „paradicsomi állapotokat hozott létre és tartott fenn.” Mint Szekfű rámutatott, „Bethlen és Teleki... a magyarok és nem magyarok között azon boldog korszakot akarják helyreállítani”; s a magyarságnak azt a „lebírhatatlan törekvését” fejezik ki, hogy „lényeges részeiben helyreállítsák Szent István birodalmát, amely minden magyar ember számára a földi boldogság messiási szimbólumává vált”.⁴

Erről a bizarr „szentistváni” gondolatról, amely a modern kor égető nemzetiségpolitikai problémáira a magyar középkor történelmi rekvizitumai közt keresett megoldást, azt állították, hogy „szerencsés egyesülése a történelmi és mai modern kívánalmaknak”. Mint ahogy a „magyar középkor” nem ismert erőszakos asszimilációs törekvést, hanem „türelmes” magatartást tanúsított a birodalom nem magyar népeivel szemben, úgy ma sincs másra szükség: „a nemzetiségek szentistváni kezelése a múltnak s egyszermind a jövőnek is az útja.”⁵ A nem magyar népek szabad fejlődését a középkori magyar birodalomban olyan autonóm jogok biztosították, mint amilyenekkel például az erdélyi szászok, kunok, jászok stb. rendelkeztek. Ma is a nemzetiségek önkormányzatának megvalósítására és e nemzetiségi autonómiák föderalisztikus összefogására van szükség a helyreállítandó „Nagymagyarországban”. Bethlen István 1937-évi programatikus összefoglalásában: „Szent István magyar birodalma feltámadhat valamikor újból, de nem úgy, mint a múlt század magyar politikusai által elképzelt egységes magyar nemzeti állam, amely nyelvében is egységes, hanem csakis mint a Duna–Tisza-medencének a Kárpátok által övezett geográfiai, gazdasági, történelmi és kulturális egysége, amely a kebelében élő nemzeteknek és ezek töredékeinek módot ad arra, hogy saját anyanyelvükön, saját szokásaik szerint boldogulhassanak, modern szóval élve, olyan föderalisztikus összefogás mellett, régi középkori jogi kifejezést használva: olyan helyi privilégiumok mellett, amelyek a közöttük adódó nemzeti-súrlódásokat a minimumra szállítják le. Ez az új rendezés vissza kell, hogy adja a Duna–Tisza közén a Kárpátoktól övezett medencének a maga politikailag, geográfiailag, gazdaságilag és kultúrtörténetileg megalapozott egységét, nem úgy, ahogy talán a mai öszülő magyar generáció fiatal korában elképzelte, a nemzeti és nyelvi egység alapján, amely a háború óta anakronizmussá vált, hanem úgy, ahogy ezt Szent István évszázadokra megalapozta, megadván minden itt élő nép-

⁴ Uo. 41–42, 46, 52, 68, 87, 297, 313. l.

⁵ Uo. 237, 328. l.

nek a magáét, de őket összefogva a közös védelemre a hatalmasabb szomszédok ellen, és összefogva őket a közös európai kultúrmunkára, tiszteletben tartva mind-egyiknek nemzeti birtokállományát és életszükségeit.”⁶

Teleki Pál nemzetiségpolitikájának első méltatója, Rónai András, maga is ennek a koncepciónak alapvonásait hangsúlyozza, utalva egyszersmind arra, milyen jelentőséget tulajdonított Teleki e magyar történelmi hagyományokra visszavezetett koncepció sajátos, a korabeli „divatos” idegen nemzetiségpolitikai elveket elutasító jellegének: „Teleki Pál sokszor mutatott rá, hogy a középkori magyar állam nemzetiségpolitikája milyen bölcs és milyen eredményes volt, s hogy a nemzetiségi ügyek kezelése tekintetében nekünk ezekből a régi magyar példákból sokkal többet lehet és kell tanulnunk, mint bármely más európai vagy egyéb világrészbeli állam példájából, mert hiszen ez utóbbi példák nem a mi helyzetünkre és viszonyainkra találóak. Rámutatott több ízben arra a hibás fejlődésre is, amely kb. a XIX. század elejétől nálunk is és máshol is Európában a nemzetiségi viszonyok terén feszültségekhez, sűrűlódásokhoz, s nálunk katasztrófához vezetett. Hirdette, hogy a Kárpát-medencében a szentistváni patriarchális magyar állam a népek békés együttélését egyedül biztosíthatja. A nemzetiségi ügyek kezelése terén van külön magyar norma, és ezt az ősi magyar normát, mely másoknak is például szolgálhat, nem cserélhetjük fel korok szerint változó, hangulatoktól sugallt rendezési eszmékkel.”⁷

Szekfű Gyula is hangsúlyozta, hogy „német barátaink új népállam elmélete – mert hiszen erről volt szó – diametrális ellentétét képezi a történeti Magyarország népeket egybefoglaló gondolatának”; mi nem fogadhatjuk el azt az államfogalmat, „melyet egyetlen nemzettel lehet és kell kitölteni”.⁸ A revíziós igények nem egyszerűen a magyar népiség tényleges etnikai határaiig terjednek, mint a német Volkstum-idea engedné, hanem a történelmi Kárpát-határokig.⁹

A németországi politika állásfoglalása a „szentistváni állameszme” tekintetében nem volt egyértelmű, mert nem valamiféle szilárd elvi alapokon nyugodott, hanem a mindenkori gyakorlati politikai szükségletekhez igazodott. Ha a nemzetközi körülmények lehetővé tették volna már 1938-ban Csehszlovákia teljes szétverését, Magyarország az együttműködés fejében birtokba vehette volna Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát, egészen a régi történelmi határokig. De mivel Németország egyelőre csak a népiségi követelések Münchenhez vezető útját járhatta, az első bécsi döntés is szükségképpen Szlovákia és Kárpát-Ukrajna magyar többségű déli szegély területeinek Magyarországhoz csatolására korlátozódott, s az etnikai alapon megvont új határok történelmi igények szerinti önkényes megváltoztatására Kárpát-Ukrajna irányában tett magyar kísérletek a döntőbíró tengelyhatal-

⁶ BETHLEN ISTVÁN: *Szent István napján*. Pesti Napló, 1937. aug. 20.

⁷ RÓNAI: *Teleki Pál...* Láthatár, 1941. évf. 5. sz.

⁸ SZEKFŰ: *Állam és nemzet*. 210, 241. l.

⁹ Sztójay Döme, berlini magyar követ jelentése. 1941. máj. 17. OL ME Nemzetiségi o. 90. cs. C 18883/1941. „A lényeges különbség egy német és egy magyar Volkstumsgedanke között abban van, hogy a mi Volkstumunk nem tölti meg a Kárpátmedencét, az övéké túlrad a Németbirodalom határain.

mak tilalmán szenvedtek hajótörést.¹⁰ Az első magyar revíziós siker megtörte – de a „völkisch” gondolat jegyében törte meg – a trianoni status quo jegét; az a körülmény, hogy most már „a trianoni ketrecben egymillióval több magyar él, mint azelőtt”, még nem jelentett előrelépést a soknemzetiségű, „szentistváni” magyar birodalmiság eszményének megvalósulása felé.¹¹ Német részről a magyarországi németiség nagymértékben nem kielégítőnek minősített helyzetére is hivatkozva, gúnyos kritikával illették a Kárpát-medence nem magyar népeinek „hivatott” magyar vezetés alatti birodalmi összefogásának „szentistváni” gondolatát.¹²

Teleki Pál, a magyar revíziós igények „tudományos” kidolgozója, a „szentistváni” birodalmi koncepció kimagasló képviselője, ekkor lép előtérbe, s mint magyar kormányfő veti latba speciális felkészültségét annak érdekében, hogy a nemzetközi helyzetet kihasználja újabb, de most már a történelmi igények irányába eső területgyarapodásra, s kialakítsa azt a nemzetiségpolitikát, amely képes egy újra többnemzetiségűvé váló ország kormányzására.

1939 tavaszán, Csehszlovákia teljes felszámolása során, a németek sutba dobták a népi elvet, s most már nem hogy akadályozták, hanem egyenesen igényelték, hogy Magyarország a német előretöréssel egyidejűleg birtokba vegye Kárpát-Ukrajnát. A történelmi Kárpát-határ egy részének elérésével, a kárpátukránoklakta terület bekebelezésével, megtörtént az „elvi frontáttörés” a magyar birodalom helyreállítására.¹³ Szlovákiából ugyan német „védelem” alatt álló önálló államot kreált a német politika pillanatnyi érdeke, de éppen az a remény, hogy időleges, átmeneti megoldásról van szó, táplálta a magyar kormány részéről a Szlovákia jövője iránti szüntelen puhatolódzást, a szlovák magatartás németek előtti befeketítését, a szlovákok feletti Duna-medencei rendőri szerep átvállalásának ismételt felajánlását, éppúgy, mint a Szlovákiában kibontakozó németellenesség óvatos felhasználását a Magyarország felé orientálódás megalapozására.¹⁴

A magyar birodalmi álmok valóráváltása szempontjából azonban nem Szlovákia, hanem Erdély volt az igazán döntő kérdés. A német politika állásfoglalását e tekintetben is érdekek és nem elvek határozták meg. Ha Románia magatartása folytán a német hadigépezetet szolgáló olajmezők veszélybe kerülnek, az ezek biztosítására elrendelendő német katonai intézkedésekkel párhuzamosan a magyar csapatok minden bizonnyal magukhoz ragadhatják Erdélyt, s a magyarok „szentistváni birodalma” itt is kiteljesül. Ha azonban – mint történt – zavartalan az oly nagy jelentőségű együttműködés a román kormánnyal, akkor nem német érdek Románia gyengítése, még a népi elv érvényesítése, a magyarlakta területek átcsatolása formájában sem. Hogy az erdélyi revízióra 1940-ben mégis sor került, azt a magyar kormány a Románia elleni katonai fellépés fenyegetésével zsarolta ki a tengelyhatalmaktól, amelyek minden körülmények között el akarták kerülni, hogy egy magyar–román fegyveres konfliktus esetleges kiszélesedése folytán a

¹⁰ RÁNKI: *Adatok a magyar külpolitikához...* Századok, 1959. évf. 1. és 2–4. sz.

¹¹ Kozma Miklós beszéde. 1940. dec. 11. OL Kozma-iratok 31. cs.

¹² TILKOVSKY: *Volksdeutsche Bewegung...* Acta Historica, 1966. évf. 64. l.

¹³ Kozma Miklós beszéde. 1940. szept. 20. OL Kozma-iratok 11. cs.

¹⁴ FABIAN i. m.

második világháborúnak új frontvonala keletkezhessen. A második bécsi döntés az „ezeréves határok” további jelentős szakaszát állította helyre, s az erdélyi magyar lakosság nagy részén és a székelységen kívül több mint egymillió nem magyar, főleg román, de német és szlovák lakost is „visszahozott” a regenerálódó magyar „birodalomba”.¹⁵

A második bécsi döntéssel azonban – úgy látszott – lezárul a további területgyarapodások lehetősége. A tengelyhatalmak garantálták az új magyar–román határt, s hasonlóan jártak el ugyanekkor a szlovák határok tekintetében is. Teleki úgy vélte, ki kell várni a háború végét, amikor a németeknek már nem lesz érdekükben vagy nem lesz módjukban megakadályozni Dél-Erdély és Szlovákia birtokbavételét. Jugoszláviával szemben fenntartotta a – Horvátországot nem érintő – revíziós igényeket a barátsági szerződés megkötésekor is, de felvetésétől tartózkodott, mert egyelőre szüksége volt Jugoszlávia barátságára, az erdélyi kérdés teljes megoldásáig. De a Jugoszláviával leszámolni kívánó németek a katonai együttműködés fejében, 1941. tavaszán, váratlanul felkínálták a „szentistváni birodalom” déli területeinek megszerzését, s a németektől lehetőség szerint független revíziós akciókra törekvő Telekin keresztül gázoltak a rohanó események. Horthy kiadta a jelszót: „Előre az ezeréves határokig!”; a Muraközt és a Bácskát birtokba is vehette, de a Bánátban – mint mondták, ideiglenes jelleggel – a németek maguk rendezkedtek be. Teleki utóda, Bárdossy, azt hívén, hogy a németek fogják megvonni az új Európa határait, 1941 nyarán a Szovjetunió elleni háborúba is belevitte az országot, hogy kiérdemelje tőlük a „szentistváni birodalom” még hiányzó részeit – versenyrekelve Szlovákiával és Romániával, amelyek nem utolsósorban épp ennek megakadályozása és a bécsi döntésekkel elvesztett területeik visszaszerzése érdekében keresték a németek kegyeit.¹⁶

A „szentistváni birodalom” helyreállítására irányult revíziós törekvés tragédiához vezetett. Kudarca volt ítélve az a „szentistváni nemzetiségpolitika” is, amely hivatott lett volna a nem magyar népekkel való együttélés valamiféle hagyományokban gyökerező, de mégis korszerű formáit megvalósítani. A Bethlen–Teleki-féle nemzetiségpolitikai koncepció ugyanis, amely a burzsoá nemzeti fejlődés magas fokán álló, érett és nemzetileg öntudatos népek számára a feudális kor mélyén keresgélő olyan autonóm formák után, amelyekben nemzeti önkormányzatra irányuló modern igényüket kiélhetik, még akkor is teljesen abszurdnak minősül, ha nem vennénk tudomást arról a döntő tényről, hogy a románok és a szlovákok olyan államalakulatokból kerültek magyar uralom alá, amelyek számukra – ha szlovák viszonylatban korlátozottan is – az uralkodó nemzet pozícióját biztosították. A középkorban valójában nem létezett a mai értelemben vett nemzetiségi kérdés; középkori magyar nemzetiségpolitikáról egyáltalán beszélni, s főleg azt a XX. században követendő hagyományként feltüntetni, merő különösség. Ezt csak az teszi érthetővé, hogy idegen nemzetiségpolitikai koncepciók veszélyes befolyása ellenében, és a megelőző évszázad türelmetlen és erőszakos asszimilációs

¹⁵ JUHÁSZ: *A Teleki-kormány...* 93–211. l.

¹⁶ RÁNKI: *Emlékiratok és valóság...* 99–130. l.

politikáját – a tényleges, élő nemzetiségpolitikai hagyományt – elutasítva, de az adott társadalmi rendszer talaján maradván, nem is lehetett mást tenni, mint az erősen mitikus „szentistváni árnyakat” idézni.¹⁷

Az az alig több mint két esztendő, amely Telekinek nemzetiségpolitikai koncepciója valóráváltásának megkísérlésére rendelkezésére állt, elég volt ahhoz, hogy kimutassa annak csődjét. A Teleki-féle nemzetiségpolitika, amely eleve képtelen volt a nem magyar népek jogos nemzeti igényeinek kielégítésére, felörlődött az idegen nemzetiségpolitikai befolyás és a hazai hagyományos nemzetiségpolitikai erőszak hatalmas malomkövei között.¹⁸

A Bethlen–Teleki-féle nemzetiségpolitikai koncepció lényege az asszimiláció erőszakos eszközeinek és nyílt formáinak elutasítása, s a nemzetiségek számára az önkormányzat olyan változatos módozatainak biztosítása volt, amelyek összhangban tarthatók a magyarság Kárpát-medencei vezető szerepével. A hangsúlyt a nemzetiségpolitikai differenciációra helyezte: óvakodott attól, hogy a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésére egyetlen sémát vegyen alapul: nemcsak az egyes nemzetiségek között tett különbséget, hanem lehetőség szerint egyugyanazon nemzetiséggel szemben is megosztó politikát iniciált. Nemzetiségenként – az illető nemzetiség fejlettségi foka, települési viszonyai, Magyarországhoz való visszakerülésének teljes vagy részleges volta stb. figyelembevételével – az autonómia más-más formáját és fokát látta indokoltnak: míg az egyik esetében területi autonómiát vélt szükségesnek – vigyázva arra, hogy határai szélesebbek legyenek az illető nemzetiség nyelvhatárainál –, a másikonál csak kulturális autonómiát vagy esetleg a helyi közigazgatásban érvényesülő adminisztratív autonómiát tartott megvalósíthatónak.¹⁹ A területi autonómia legmesszebbmenő formája, a társországi autonómia, amellyel az 1918 előtti Horvátország rendelkezett, kizárólag mint az elszakadt népek hitegetésének, csalogatásának eszköze szerepelt.

Ezeket a nemzetiségpolitikai elveket próbálta Teleki a gyakorlatban megvalósítani. Az első bécsi döntéssel Magyarországhoz csatolt dél-szlovákiai területeken magyar uralom alá került szlovák lakosság közt így tett nemzetiségpolitikailag különbséget a nyugati szlovákok és a szlovjácoknak nevezett keleti szlovákok között; míg a zárt tömbben települt kárpátukránok részére olyan területi autonómiát tervezett, amely magyarul lakta részeket is magába ölel, hogy így fennmaradjon magyarosításuk leplezett lehetősége.

Már ekkor megmutatkozott azonban, hogy Teleki nemzetiségpolitikája, amely a kárpátukránokat nem elégítette ki, a szlovákokat pedig fel is háborította, szembeállítja magát a magyar közvélemény döntő többségével is, amely nem mozdult ki a

¹⁷ SZEKFÜ: *Állam és nemzet*. 82. l.

¹⁸ Teleki Pál előadása a közigazgatási továbbképző tanfolyamon 1941. márc. 3.: „Mostanában azt tapasztalom, hogy a nemzetiségi kérdés intézésében és irányításában, nagyon kevés kivétellel, csak két véglet mutatkozik. Az egyik véglet azt hiszi, hogy csak az államnak és csak az állam magyar ajkú lakosainak van követelni, irányítani, vagy parancsolni valójuk; – a másik pedig, hogy csak a nemzetiség az, amelynek mindent szabad.” Magyar Nemzet, 1941. márc. 4. 5. l.

¹⁹ RÓNAI: *Teleki Pál...* Láthatár, 1941. évf. 5. sz.

régi szemlélet kerékvágásaiból, hanem izgatott elégedetlenséggel figyelte a nemzetiségekkel való teljesen feleslegesnek tekintett speciális foglalkozást, s azt tartotta volna helyesnek, ha egyszerűen tudomásul vétetnék velük, hogy sürgősen magyarrá kell lenniük, ha „magyar kenyeret esznek”. Teleki, aki nagy belső meggyőződéssel hirdette türelmes, és a nemzetiségeknek önkormányzati jogot biztosító politikáját, mint a soknemzetiségű „szentistváni birodalom” helyreállításának és megtartásának feltételét, egyre nagyobb ellenállással találta magát szemben, s még e látszatjogok megadása tekintetében is egyre több korlátozásra kényszerült.²⁰

Míg egyrészt az autonómiaellenesek, a sebbel-lobbal magyarosítani akaró „vadmagyarok” voltak a Teleki-féle nemzetiségpolitika nagy tömegbefolyással rendelkező ellenfelei, másrészt a magyarországi német kisebbség speciális népcsoport-autonómia iránti követelése jelentett számára fenyegetést, nemcsak önmagában, hanem a többi nemzetiség magatartására gyakorolt hatásában, s végül abban is, hogy a szélsőjobboldali nyilas ellenzék egy, a népcsoport-autonómia alapulvételével készített általános nemzetiségpolitikai javaslattal próbálta Teleki nemzetiségpolitikáját diszkreditálni.

Már Teleki kormányra lépését megelőzően, az Imrédy-kormány válsága alatt engedmények történtek a magyarországi német „népcsoport” olyan követeléseit tekintetében, amelyek a német birodalom illetékes helyei által támogatva, a német kisebbség kivételes helyzetének elérését célozták. Teleki igyekezett e törekvéseket visszaszorítani, mert tudta, hogy a náci kisebbségi és népiségi jogelmélet szakirodalma által részletesen kidolgozott, és sok országban többé-kevésbé máris realizált népcsoport-autonómia megvalósulása a szuverén nemzetiségpolitika halála: a népcsoport – állam az államban, külső hatalmi befolyás belső bázisa. Sorozatos külpolitikai gesztusok és gazdasági áldozatok szerencsétlen módszerével próbálta ellensúlyozni a népcsoport-autonómia iránti törekvésekkel szembeni elzárkózását, a magyarországi németek kizárólagos képviselőit szánt Volksbund térhódításának akadályozására alkalmazott – egyelőre nem is eredménytelen – különféle manővereit. De igen nehéz volt helyzete. Az a körülmény, hogy Romániában már 1938 óta érvényesültek a német kisebbség „népcsoport-jogai”, s hogy az 1939 tavaszán létrehozott szlovák bábállam egész nemzetiségpolitikai berendezkedése azt vette alapul – lehetővé tette a német birodalom számára, hogy ezeken keresztül is fokozza nyomását a magyar nemzetiségpolitikára. Az első bécsi döntés következtében magyar uralom alá került nagyobb számú szlovákságnak a határon túlról irányított és támogatott nemzeti mozgalma maga is népcsoportjogi igényt támasztott, s ezáltal a Volksbunddal kívánt együttműködés realizálódása nélkül is a volksbundista törekvések erősítője volt.²¹

²⁰ MORAVEK ENDRE: *Korszerű magyar nemzetiségi politika* c. tanulmánya (Magyar Szemle, 1940. jún.) elmarasztalja a „túlzó sovínisztákat, akiknek szemében egyetlen nemzetiségi politika a helyes: a kíméletlen asszimiláció, a nemzetiségek korlátlan elnyomása”, és megállapítja: „Legyen bármily okos a kormányhatalom nemzetiségpolitikája, eredményei mindig kétesek maradnak, ha a társadalom ezt a politikát nem támasztja alá, vagy egyenesen egyen súlyozza.”

²¹ TILKOVSKY: *Volksdeutsche Bewegung...* Acta Historica, 1966. évf. 1–2 és 3–4 sz.

Teleki politikájának szélsőjobboldali nyilas ellenzéke, amely 1938-ban még a „Hungária Egyesült Földek” Szálasi-féle – 1935-ből származó – tervével agítált, területi autonómiák föderatív rendszerének képzelve el a visszaszerzendő, újra felépítendő magyar birodalmat, belpolitikai előretörését sőt hatalomra kerülését a németek támogatásától remélve, 1939 folyamán nemzetiségpolitikai állásfoglalását a népcsoportjogi berendezkedés javára módosította, s az 1940 nyarán benyújtott Hubay–Vágó-féle nyilas nemzetiségpolitikai törvényjavaslat a soknemzetiségű Magyarországot már mint népcsoportjogi autonómiák együttesét mutatta be, amelyben a magyarság maga is csak az államot alkotó népcsoportok egyike.²²

Csalódníuk kellett azonban a nyilasoknak abban a várakozásukban, hogy a német birodalmi kormány helyeselni fogja az ország alkotmányának a minden nemzetiségre egyformán kiterjesztett népcsoportjogi jog rendszerének megfelelő átépítését. Amennyire érdeke volt ugyanis a náci Németországnak, hogy saját „népcsoportjából” Magyarországon belső hatalmi bázist képezhessen, ugyanannyira nem volt érdeke, hogy a szlovákok, románok ugyanezt tehessék magyarországi „népcsoportjaikkal”, mert így a népcsoport-autonómiákra bomló ország központi államhatalma illuzóriussá, s a német birodalom Magyarországgal kapcsolatos gazdasági és politikai igényeinek érvényesíthetősége kérdésessé válna. Ezért nem támasztottak nehézséget Teleki számára a tekintetben, hogy a népcsoport-autonómiát, mint a magyarországi nemzetiségi kérdés rendezésének általános elvét elutasítsa, ha viszont hajlandó a magyarországi német kisebbség népcsoport-autonómiájának megvalósulása útjában álló akadályokat elhárítani. Az e tekintetben megkívánt magatartást az a magyarországi német kisebbségre vonatkozó, diktátum jellegű egyezmény határozta meg, amelyet a magyar kormánnyal a második bécsi döntés kihirdetése alkalmával írtak alá.

Teleki tehát fenntarthatta a nemzetiségpolitikai differenciációt, de annak árán, hogy német vonatkozásban fel kellett adnia az idegen befolyást jelentő népcsoport-autonómiával szembeni ellenállását. A kudarcot azonban az tette teljessé, hogy míg a koncepciójától idegen népcsoport-autonómia német vonatkozásban – tehát a legveszedelmesebb viszonylatban – megvalósult, addig a koncepciójában szereplő autonómia-formák realizálása elmaradt. Azok az erők ugyanis, amelyeket Teleki a nyilasok nemzetiségpolitikai törvényjavaslata demonstratív megbélyegzésére felvonultatott, nemcsak a nyilasok által magukévá tett népcsoport-autonómia elszánt ellenfeleinek bizonyultak, s a nyilas javaslat feletti megbotránkozás országszerte általános autonómiaellenességbe, sőt nemzetiségellenességbe csapott át. Ez a szituáció tükröződik Teleki „Magyar nemzetiségi politika” címen kiadott brosrájában, amely a nemzetiségekkel szembeni „nobilis” magatartásra, mint tradicionális kötelességre intve – érdemileg keveset mondó általánosságokká oldja fel eredetileg határozottabb vonásokkal rendelkező nemzetiségpolitikai koncepcióját. Igaz ugyan, hogy a kárpát-ukrajnai autonómiára vonatkozó törvényjavaslatnak, mint a Teleki-féle koncepció jellegzetes termékének, a nyilas nemzeti-

²² TILKOVSKY: *A nyilasok törvényjavaslata...* Századok, 1965. évf. 6. sz. 1247–1258. l.

ségpolitikai koncepció fölötti győzelem jegyében történt benyújtása még az erő benyomását keltette, a realizálhatóság szempontjából tekintett valóságos értékéről azonban maga Teleki állította ki a bizonyítványt azáltal, hogy az autonómia teljes iratanyagát két héten belül irattárba tette. Tárgyalására soha nem került sor; az autonómia ügyét el kellett ejteni azokkal szemben, akiknek autonómiaellenes állásfoglalásuk indokolásához ez esetben a Szovjetunió szomszédsága és a kárpát-ukrajnai nyugtalan állapot szolgáltatta a legdöntőbb érvet.

A Teleki-kormány nemzetiségpolitikájának a magyar uralmi tényezők körén belüli leghatalmasabb ellenfelét a hadseregben kell látnunk. A hadseregbe bevonultatott nemzetiségek magyarosításának éppúgy, mint a hadsereg nemzeti elnyomó szerepben való felhasználásának eleven hagyományai éltek a tisztikarban, amelynek szociális összetétele mind a hivatásos, mind a tartalékos tiszti állomány tekintetében nagyjában megegyezett azzal a „középosztályi” réteggel, amely a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenséget a polgári életben is képviselte. A második világháború időszakában a hadsereg felső vezetésének belpolitikai befolyása nagymértékben megnövekedett, s az ezen befolyást szervezetileg kifejező Legfelsőbb Honvédelmi Tanács jelentősége mellett az ország tulajdonképpeni kormányának súlya megfelelően csökkent. A katonai szervek már a revíziós kampány idején erősen ellenezték a nemzetiségi autonómia gondolatának akár csak csalétek gyanánt való alkalmazását is. A birtokba vett területeken mindenütt életbeléptetett kezdeti katonai közigazgatás alatt a katonai körök – a korábbi titkos kapcsolatokon túlmenően – kiszélesítették és elmélyítették kapcsolataikat ezen területek magyarságának úri vezető köreivel, amelyeknek a nem magyar népekhez való viszonyát a revansszellem szabta meg és hatotta át, s amelyek a katonai hatóságok ösztönzésével juttathatták kifejezésre viharos tiltakozásukat a nemzetiségi autonómia, s általában a nemzetiségek „dédelgetése” ellen.

A polgári közigazgatásra való áttérés nem csökkentette az e területekre gyakorolt katonai befolyást oly mértékben, hogy azzal a Teleki-féle nemzetiségpolitika végrehajtását ez irányból gátló körülmények számottevően megváltozhattak volna. A birtokba vett területeken továbbra is jelentékeny katonai erő maradt, s a különböző szintű katonai parancsnokságoknak és katonai biztonsági szerveknek a helyi közigazgatás szerveivel fennálló kapcsolata mindvégig szorosabbnak és elevenebbnek bizonyult, mint az a normális hivatalos kapcsolat, amely ezeket felettes miniszteriális szervekhez kötötte. A csendőrség, rendőrség, kihelyezett belügyi szervek valójában szorosabb kontaktusban voltak a katonai szervekkel, mint a belügyminiszterrel. Ugyanez állt az állami közigazgatás helyi szerveire. A helyi és az „anyaországból” hozott tisztviselők – ellentétek ellenére – a nemzetiségi kérdésben könnyen közös nevezőre jutottak. Katonatisztek, csendőrparancsnokok, főszolgabírák, jegyzők, levanteoktatók voltak a tényleges nemzetiségpolitikai gyakorlat kialakítói, s amit ők műveltek, az nem volt más, mint a régi erőszakos magyarosító módszerek alkalmazása, de – a területek újra elvesztésétől való félelem következtében – fokozott türelmetlenséggel. Míg Teleki egy újra soknemzetiségű „Nagymagyarországot” képzelt maga elé, amelynek megtartását „türelmes és engedékeny” nemzetiségpolitikával lehet biztosítani, a katonai vezető körök

magyar birodalmi eszménye tisztán nemzeti állam, amely sürgősen megszabadul az egységét veszélyeztető nemzetiségektől: elmagyarosítással, de ha módja nyílik rá, kiűzéssel, kitelepítéssel is.

A két koncepció kétségtelen szembenállása azonban nem olyan végletes, ahogy az talán első pillanatra tűnnék. A célkitűzés – „Nagymagyarország” helyreállítása és megtartása – mindkét koncepcióban azonos. Ami pedig a módszert illeti, Teleki nem a természetes asszimiláció álláspontjáról bírálta az erőszakos asszimiláció politikáját, nem magyarosodást állított szembe a magyarosítással, hanem maga is beavatkozást képviselt, de ennek burkolt, leplezett formáit ítélte célravezetőbbnek a nyílt, brutális beavatkozásnál. Az iskolapolitika vonalán például ez azt jelentette, hogy ne a csendőr nyomuljon be a tanterembe, szuronyos puskával, kakastollasan, magyar tanítási nyelvet követelve, hanem az iskolán belül, fokozatos tantervi, óratervi módosításokkal, a magyar tagozatra való átirányítással, a nemzetiségi tagozat természetes sorvadásnak tűnhető lassú leépítésével kell végezni a magyarosítást, mert különben olyan ellenhatás támad, amely semmissé teheti az elért eredményeket. Nem zárkózott el Teleki a „visszamarosításra” irányuló törekvések előtt sem, s ezzel a burkolt asszimilációnak ugyanazon eszközéhez folyamodott, amellyel „visszaszlovákosítás”, „visszarománosítás” formájában korábban Csehszlovákiában, Romániában a magyarságot sújtotta a burzsoá nacionalista nemzetiségpolitika, s amely akkor sem, és ezúttal sem tett különbséget az erőszakolt vagy természetes asszimiláció eredménye között. Az a magyarsághoz-asszimilálás, amely disszimilációs jelszóval folyt, akaratlanul is a volksbundisták disszimilációs politikáját erősítette, s hozzájárult Teleki nemzetiségpolitikája belső ellentmondásaihoz. Ami pedig a nemzetiségek eltávolítására szőtt terveket illeti, ezek ellenében Teleki védelmezte ugyan az őslakosságnak minősülőket, de a telepések kiűzését maga is természetes szükségszerűségnek tekintette, s teljes végrehajtásában csak a szomszéd államok várható retorziója akadályozta meg.

Egy olyan politika, amely az átcsatolt területeken „a korábbi nemzeti sérelmek jóvátételét” képviselte, nem vehette elejét a nemzeti megtorlásnak, új és még súlyosabb nemzeti sérelmek előidézésének. Teleki nemcsak azért nem tudta saját nemzetiségpolitikáját érvényesíteni, mert a belpolitikai erőviszonyok a katonai vonalnak kedveztek, hanem mert a türelem és a nyíltság kérdésében megnyilvánuló módszerbeli ellentéteken túl hiányzott a lényegi elvi elkülönülés: Teleki nemzetiségpolitikája szintén a nemzetiségeket elnyomó, magyarosító politika volt.

Szekfű Gyula még a felszabadulás után is úgy vélte, a baj ott volt, hogy a gyakorlatban nem a „szentistváni” nemzetiségpolitika érvényesült.²³ Valójában azonban ez a politika hiába volt viszonylag türelmesebb, mérsékeltebb, éppen a nemzetiségek fölötti magyar uralom biztosítását célzó lényegénél fogva elfogadhatatlan volt a nemzetiségek számára. A magyar kormány által részükre engedélyezett pártok, egyesületek és intézmények részben formálisak voltak, részben maguk is a nemzetiségeknek a „szentistváni állameszmével” való beoltását és magyarosításukat célozták. A szlovákok, románok nemzetiségük védelmében

²³ SZEKFŰ: *Forradalom után*. 69–70. l.

Szlovákiára illetve Romániára támaszkodtak, amelyek kormányai a „reciprocitás”, illetve az uralmuk alatt élő magyarsággal szemben alkalmazott retorziók útján igyekeztek kikényszeríteni magyarországi „népcsoportjuk” jogainak érvényesítését. Ennek során a „szemet szemért, fogat fogért” durva erkölcsi uralkodtak el a határon innen és túl.²⁴

Teleki azt hirdette, hogy az átcsatolt területekkel kapcsolatos politikájával mindenekelőtt a magyarság javát kívánja szolgálni, amely oly sokat szenvedett az elmúlt két évtized idegen uralma alatt. E területek magyar lakossága nagy vára-kozással is volt a magyar kormányzat intézkedései iránt, azonban hamarosan kiderült, hogy azok nem a magyar nép, hanem a magyar uralkodó osztályok érdekeit tartották szem előtt; a csehszlovák és román földreform magyar revíziója a magyar földbirtokosok megerősítését vallotta elsődleges nemzeti feladatnak, nem pedig a magyar parasztok földhözjuttatását. Az átcsatolt területeken bevezetett magyar közigazgatás lelketlen és megalázó módszereitől a magyar lakosság is szenvedett; s e közös sors, a nacionalista hangulatkeltés ellenére, sokban előmozdította a magyar dolgozóknak a nemzetiségi dolgozók iránti szolidaritását.

Revízió és nemzetiségpolitika kérdéseiben a történelem a mély illegalitásban harcoló, kegyetlenül üldözött, többszörösen megtizedelt kommunisták koncepcióját igazolta. Ez a koncepció a Kommunista Internacionálé iránymutató határozatai alapján alakult ki, s az egyetlen volt, amely a magyar és más nemzetiségű dolgozó nép valóságos érdekeit fejezte ki a Duna-tájon. Bátran szembefordult a revíziós hangulatkeltéssel, rámutatott a Csehszlovákia elleni agresszióba való bekapcsolódás saját függetlenségünket is aláásó veszélyeire, s hirdette: „aki igaz magyar, az nem úgy küzd a szlovákiai magyarság nemzeti sérelmeinek orvoslásáért, hogy ezzel a Csehszlovákiát leigázni és feldarabolni akaró náci imperializmust szolgálja.”²⁵ Dél-Szlovákia, majd Kárpát-Ukrajna bekebelezése után nem szűnt meg követelni, hogy Magyarország szakítson a reakciós, revíziós külpolitikával, és közeledjen azokhoz a szomszéd államokhoz, amelyeket szintén a fasiszta agresszió fenyeget. Világosan látta az adott helyzetben a nemzetiségi kérdés megnövekedett jelentőségét, s ennek megfelelően foglalt úgy állást, hogy „a párt különös figyelmet fog szentelni a nemzeti kérdésnek és a nemzeti kisebbségek körében végzett munkának”.²⁶ Helyesen határozott arról, hogy „a pártnak minden erejével támogatnia kell a nemzetiségi tömegek harcát, mozgósítani kell a magyar munkásosztályt a nemzeti elnyomás minden formája ellen”, hangsúlyozottan kiemelve, hogy „miközben a párt küzd az elnyomott nemzetiségek egyenjogúsításáért és nemzeti önrendelkezési jogáért, a proletár internacionalizmus szellemében hirdetni kell a nemzetiségi dolgozó tömegek és a magyar nép testvéri összefogását.”²⁷ Amikor a magyar revíziós agresszió éle Erdély megszerzése ér-

²⁴ CSUKA ZOLTÁN: *Türelem és viszonyosság*. Láthatár, 1941. évf. 3. sz.

²⁵ Dolgozók Lapja, 1938. ápr. 120. l.

²⁶ A Komintern végrehajtóbizottságának 1939. jún. 10-i határozata „a magyar kérdéstről”. Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 170–174. l.

²⁷ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. jan. 3-i határozata: „Utastások a KMP számára.” Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 179. l.

dekében Románia felé fordult, újra felemelte intő szavát, figyelmeztetve a nemzeti gyűlölködés és viszály várható állandósulására, egy revanshangulat kialakulásának következményére, s felszólította Románia, Szlovákia, Jugoszlávia munkásosztályát is, szálljon síkra annak érdekében, hogy „a Duna-medencében megteremtsek a nemzeti kérdés igazságos megoldásának feltételeit”. Lerántotta a leplet a magyar uralkodó osztályoknak a régi határok visszaállításával kapcsolatos törekvéseiről: ezeknek „semmi köze a nemzetileg elnyomott magyar kisebbségek »felszabadításához«... az a burzsoázia és az a nagybirtokos osztály, amely saját népét elnyomja, nem játszhatja a »felszabadító« szerepét”.²⁸ Ez a mély igazság Észak-Erdély birtokbavételével újra beigazolódott.²⁹

A Magyarországhoz csatolt területek kommunistái bekapcsolódtak a Kommunisták Magyarországi Pártja küzdelmeibe, felbecsülhetetlen segítséget nyújtva annak nehéz harcaihoz. Jelentős szerepük volt a szlovákiai, romániai kommunista párttal való internacionalista együttműködés szálainak felvételében; nekik köszönhető, hogy a magyarországi szlovák, román nemzetiségek fasiszta befolyás alatt indult mozgalmaiban bizonyos idő múltán antifasiszta gócok alakulhattak ki.³⁰

Mindaz, amit elmondottunk, egy részletesebben megvizsgált rövid szakasz a magyar – de egyben a szlovák, román stb. – nacionalizmus közelmúltbeli történetéből. Tanulsága az, hogy ami a nemzetiségben érték, nem védhető meg, nem bontakoztatható ki a nacionalizmus alapján. Közös kötelességünk, hogy azok nyomán, akik annak idején a kölcsönös nacionalista elvadultságok közepette is bátran hirdették internacionalista meggyőződésüket, egymást támogatva küzdjünk a mai társadalmi rendszerünkötől idegen nacionalizmusok még ma is élő maradványai ellen, a szocialista nemzetek szoros baráti együttműködésének további elmélyítéséért.

²⁸ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. aug. 16-i határozata „a magyarországi helyzetről és a KMP feladatairól”. Párttörténeti Közlemények, 1962. évf. 2. sz. 182–184. l.

²⁹ A Komintern végrehajtóbizottságának 1940. szept. 5-i határozata, továbbá a KMP kolozsvári kerületi bizottságának 1941. januári röpirata. *Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935–1945.* Bp. 1964. 233–242, 242–244. l.

³⁰ CSATÁRI DÁNIEL: *Élő hagyományok – élő nemzetköziség.* Párttörténeti közlemények, 1966. évf. 3. sz. 32–61. l. RÓJÁK DEZSŐ: *Akik nem hajtottak fejet.* Délszlovákia kommunistáinak illegális harca a Horthy-fasizmus ellen 1938–1945. Bratislava, 1963. M. VIETOR: *Formy a konkrétne prejavy odboja proti horthyovskému okupačnému režimu.* Slovenske národné povstanie roku 1944. Sbornik príspevkov z národnooslobodzovacieho bója 1938–1945. Bratislava, 1965. 165–190. l.